

הצלה בדרכי עלייה ב', 1940 — סיכויים ומציאות

סאח
דליה עופר

א. העלייה הבלתי ליגאלית מהרייך הגרמני ערב פרוץ המלחמה

העלייה הבלתי ליגאלית לארץ-ישראל שימשה דרך נריחה והצלה לאלפי יהודים משטחי הרייך הגרמני הנאצי. בתנועת עולים זו יש לראות חלק מן הבריחה הגדולה של יהודי גרמניה שפוזרה את הנמלטים ברחבי העולם. במסכת הכללית של ההגירה היהודית בתקופה זו אין ארץ-ישראל משמשה יעד עיקרי, למרות שיהודים הגדולה ולאפשרויותיה, קלטה הארץ יותר יהודים משקלטו מקומות אחרים. מתוך 500,000 יהודים בערך, שנמלטו משטחי הרייך המוגול בשנים 1933-1939 עלו ארצה בערך 100,000 איש; חלק מהם — בעלייה בלתי ליגאלית.

יחסם של הנאצים לעלייה הבלתי ליגאלית מעוגן בנישחם הכללית להגירתם של יהודים אל מחוץ לאזורי שלטונם. מטרתו המרכזית של השלטון היתה להגיע ל"דייך מטוהר מיהודים". בשלכ הראשון של המדיניות הנאצית היתה ההגידה אחד האמצעים להשגת מטרה זו.

לאן יילכו היהודים? שאלה זו הטרידה את הנאצים, אך היא היתה משנית בחשיבותה לעומת השאלה העיקרית: האם בכלל יילכו היהודים? לפיכך היה מבחנה העיקרי של עלייה בלתי ליגאלית לגבי הנאצים תלוי בסידת הצלחתה.

אמנם, מבחינה אידיאולוגית ובהתאם להשקפותיהם האנטישמיות של הנאצים ניתנה עדיפות לפיזור היהודים במספרים קטנים בעולם כולו. בעיניהם היה זה דצוי ליצור בארצות רחוקות מגרמניה ריכוזים קטנים ורבים של יהודים מרוששים שיגבירו במקומות הללו את האנטישמיות. לעומת זאת, ריכוזם של יהודים רבים בארץ-ישראל היה עשוי ליצור "ואתיקן יהודי" מסוכן.¹ אולם, העלייה לארץ-ישראל לא היתה תלויה בנאצים בלבד, ועלייה בלתי ליגאלית לא התנהלה אך ורק משטחי הרייך. עובדה זו הביאה להתגברות הגישה הפראגמטית, האומרת שעל יהודי הרייך לקחת

1 ראה על כך: ד' ישראל, הרייך הגרמני וארץ-ישראל, תל-אביב, 1974, עמ' 261-261, 101-261.
וכן: C. Browning, *The Final Solution and the German Foreign Office*, London and: N.Y., 1978, Ch 1

אשר
אשר

ב. התמורות והקשיים בתחילת המלחמה

עם פרוץ המלחמה גברו הקשיים בארגון עלייה בלתי ליגאלית, ויחד עם זה גבר והלך הצורך הדחוף בהצלה. כבר בתחילת המלחמה הראשונים של המלחמה החלו גידושי יהודים מן הרייך לפולין. הקושי לרבוש אניות טובות להפלגה בים, להשיג מטבע זר ומקורות מימון, גבר עם תחילת המלחמה לאין שעור. מחידי האניות האמירו במאות אחוזים וההצע שלהן ירד. המדינות אסרו להעביר בעלות על אניות לאזרחים זרים מפני שנוקקו להן לצורכי המלחמה. עד מתי ניתן יהיה לקיים העברה של עולים בים? זו היתה שאלה שהעסיקה את כולם. המוסדות היהודיים ברייך חששו לעתיד קשריהם עם תוך-לארץ, ואילו מוסדות יהודיים בעולם התופשי תששו לקשריהם עם הרייך. השליחים מארץ-ישראל נאלצו לעזוב את שטח הרייך ואת השטחים שבשטח הגרמנים, משום שהיו נתינים של מדינת אויב. לעומת זאת נחשבו יהודי הרייך נתיני אויב בעיני ממשלת בריטניה, למרות שאזרחותם הגרמנית נשללה זה מכבר. החשש מפני מרגלים וגיס חמישי — שהולך להתלטה זו — עורר בבריטניה פחד רב, בייתור לאחר נפילת ארצות השפלה לידי הגרמנים.⁴ תקוות היהודים בשטחי הרייך, שבשבועות הראשונים עוד האמינו שהמלחמה תתייב שיקולים ראציונליים במדיניות כלפי היהודים, ואולי תעביר את הטיפול בשאלת היהודים מידי הס"ס לצבא נבונים.⁵ היהודים לא חדלו ממאמציהם להגדר, והלחץ להמשיך בהגידה ובעלייה בלתי ליגאלית לא נחלש גם אצל הגרמנים.

בספטמבר 1939 עדיין שהו בשטחי הרייך רבים מפעילי העלייה המקומיים. ביניהם היו אחד אבראל, מאנשי "התלוח" ויוקל דורפמן (עוזרו לשעבר של משה אגמי איש המוסר, שנאלץ לעזוב בפקודת איימן) שחזר לווינה מז'נבה שישבה שבועות לאחר פרוץ המלחמה; ויילי פדל ואמריך פלטיץ, שפעלו הן מטעם המרכז לעלייה של הדרוזיוניסטים והן כאנשים פרטיים; וברטולד שטופר שהיה מצוי בעסקי ההגירה באמצעות משרד הנסיעות "צנטרום" בווינה. אנשים אלה הכינו, בל אחד בנפרד, קבוצות של עולים ליציאה ואחדות מאלה היו ממש במצב של ערב-חזוזה. ואמנם, כעבור זמן לא רב הגיעו ארצה (בספינות "אטלנטיק", "נעמי יוליה" ו"דודניצאר" שהגיעו לארץ בתחשיים ספטמבר-אוקטובר 1939: קבוצות אחדות הגיעו מאוחר יותר, בראשית 1940, בספינות "הילדה" ו"זכריה"). נוסף לקבוצות אלה, שהצליחו להגיע לארץ בתחשיים הראשונים של המלחמה, היו עוד קבוצות — בשלבים שונים של הכנה ליציאה.

השינויים שחלו בשוק האניות עם פרוץ המלחמה הביאו לביטול הסבסם, לדחיית תבניות, ולהשהיות מסוגים שונים — והיה צורך למצוא אלטרנטיבה לתבניות שלא

4 ראה: B. Wasserstien, *Britain and the Jews of Europe*, London, 1979, Ch. 3.

5 ראה מכתבו של פיוני גינבורג מספטמבר 1939. וכן רוח בונדי, אידלשטיין נגד הזמן, תל-אביב, 1981, עמ' 191.

חלק בעלייה זו, ובכך לתרום ל"טיהור" גרמניה מיהודיה. עמדה זו גברה אצל דאשי הס"ס על כל שיקול אחר, והיא באה לידי ביטוי בדבריו המפורשים של היידריך בפברואר 1939. היידריך השמיע את דבריו בשיבת הוועדה הבין-משררית שהתליטה על הקמת המרכז להגירת יהודים בבדלין.² הוא התייחס בתיוב לעלייה בלתי ליגאלית (וכאן בה את אחת הדרכים להגירתם של היהודים מגרמניה. באותה ישיבה אמר ה' והולטאט (מי שהחליף את שאבט במשא-ומתן עם רובלי [על הגירת היהודים בעקבות ועידת אוואן]), שנוודע לו בלונדון שארץ-ישראל מסוגלת לקלוט עוד מיליון יהודים בערך. אם זה היה המספר שניצב מול עיני מעצבי המדיניות הנאצית, אין ספק שראו בנושא העלייה לארץ-ישראל עניין רציני למדי.

ברוח גישה זו נתנו אנשי הממשל הגרמני את תמיכתם למארגני עלייה ב'. בפי שולכע באותה ישיבה, לא היתה זו תמיכה גלויה ורשמית. המדינה הגרמנית לא יכלה לתמוך באופן רשמי בפעולות בלתי תוקיות. עמדה זו קבעה את מרחב הפעולה הבלתי-בל מוארגני העלייה מהרייך בתקופה זו.

הפן הבלתי חוקי של עלייה זו נבע מגישתם של הבריטים. המדיניות הבריטית היא שכללה, או אסרה, כניסת יהודים לארץ ישראל עקב ההתפתחויות הביטחוניות והמדיניות. כשנת 1939 הגבירה בריטניה את מאבקה בעלייה הבלתי ליגאלית בכל האמצעים שברשותה. גישה זו נמשכה גם בשנותיים הראשונות של המלחמה. הבריטים שמרו על חופי הארץ לבל יחדרו אליהן ספינות עולים וינתיחו את האנשים בהורדה שקטה. אלה מבין העולים שנתפסו הושמו במעצר, והשלטונות איימו לגרשם לארצות מוצאם. ספינות שנתפסו הותרו, והימאים שהשיטו אותן נשפטו ונידונו למאסר. כמו כן הפעילה בריטניה לחצים דיפלומטיים כבדים על המדינות השוכנות לחופי הים השחור והים התיכון לכל יחירו יציאת עולים מנמליהן או מתן שירותים והספקה לאניות שברוך.³ למרות זאת הגיע ב-1939 שיעור העולים במסגרת העלייה הבלתי ליגאלית ל-63% מכלל העולים ומתוך 27,000 עולים שבאו לארץ כאותה שנה היו 17,000 "בלתי ליגאליים". הסיבות לכך נעוצות כראש וראשונה במצוקת היהודים אך סייעו לכך בוחות מארגנים — מוסדות ואנשים פרטיים, שדאגו לרכישת אניות, להשגת צידה, להפעלת כלי השיט ולמימון המפעל. תרומה מכרעת לעלייה תרם קיומו של בסיס טריטוריאלי (הרייך), שממנו אפשר היה לעבוד בביטחון יחסי. אלה היו תנאים הברתיים (אם גם לא בהכרח מספיקים) לקיומה של עלייה בלתי ליגאלית.

2 Documents of the German Foreign Offices, Series 1953, Vol. 5, pp. 333-336

3 לסוגיה זו ראה דיון רחב: דליה עופר, "עלייה בלתי ליגאלית לארץ-ישראל 1939-1942 (חיבור לקבלת החומר ודקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים 1981) עמ' 289-338.

דרך להמשיך בעלייה בחקופה זו? בפרספקטיבה היסטורית החשובה חיובית. מי שדרך את היהודים נכון היה להחזיר יציאתם. שיתוף-פעולה בין כלל הגורמים היהודיים שעסקו בעלייה עשוי היה להרחיבה. אולם שטורפר, המוסד ושאר המוסדות שפעלו עימם לא יכלו להגיע להבנה ולשיתוף-פעולה בגלל סיבות פוליטיות ואידיאולוגיות. תנאי העבודה, דרכי החשיבה והגישה לארגון העלייה מנעו מהמוסד להסתגל למצב שבו חלק ניכר מהשליטה בארגון העלייה נשמש מידיו. הזמן להפיק לקחים ולהסיק מסקנות היה קצר מדי ונקבע ע"י שני מדיניות ההגירה של הגרמנים. שטורפר ה"ממונה מטעם" שארגן עלייתם של 3500 עולים לא תש כמנהיג קהילה אלא כמנהל משרד נסיעות. נטביר טענה זו ע"י תיאור מערכת יחסי העבודה בין שטורפר, המוסד וארגונים אחרים.

ג. שטורפר — האיש ופעולותיו

ברטולד שטורפר היה יועץ מסחרי. הוא נולד בבוקובינה בשנת 1882. במשך שנים רבות עסק בסחר העץ בדומיניה ובהונגריה. בחקופת מלחמת העולם הראשונה עסק בהסקפת מזון לצבא בחזית הרומנית-רוסית וזכה בשני אותות הצטיינות. לאחר המלחמה שימש יועץ כספי לממשלות צ'כוסלובקיה ואוסטריה ולחברות בלכליות גדולות. הוא התמחה בענייני אשראי בנקאי ובעסקי יצוא אל מעבר לים.⁸ שטורפר לא היה מראשי הקהילות היהודיות ואף לא נמנה עם העסקנים המפלגתיים. לא ידוע על פעילות ציבורית שלקח בה חלק לפני סיפוח אוסטריה. שליחותו הציבורית הראשונה, למיטב ידיעתנו, היתה בעת ועידת אוויאן, ביולי 1938 כאשר יחד עם פרופ' גוימן וד"ר לבנהרץ, הופיע בשם יהודי אוסטריה לפני הוועידה והעלה את שאלת הגירחם של היהודים מארץ זו. המשלחת נסעה לאוויאן בעידודם של הנאצים וד"ר לבנהרץ הוא שהציע לכלול בה את שטורפר.⁹ מדוע בחר לבנהרץ דווקא בשטורפר למשימה זו? אין ספק שקשריו הבלבליים של שטורפר יכלו לעזור בענייני הגירה, אך בוודאי היו עוד יהודים שהיו להם קשרים כאלה ובחלקם נמנו עם נכבדי הציבור, ואפשר שדווקא העובדה שלא נמנה עם היהודים היא שהכדיעה לבחירתו. הייחבן שלבנהרץ בחר בו מתוך שיקולים טקטיים, כיוון שידע על קשריו המיוחדים עם הגרמנים? כל אלה הן השערות בלבד. מה עברו הוא, ששטורפר תרם למשלחת בזכות ניסיונו וקשריו הבינלאומיים. זאת בצד המוניטין של גוימן, והייצוג הרשמי של הקהילה ברמות לבנהרץ.

יצאו לפועל. דבר זה נכון לגבי כל פעילי העלייה. המוסד לעלייה ב' היה בעיצומן של הכנות להוצאת 10,000 איש מגרמניה בשיתוף עם חברת ה"אפאנ" הגרמנית.⁶ גם בברטיסלבה ובחינה המתונית קבוצות של עולים לנסיעה. הרוויזיוניסטים תכננו להוציא כמה קבוצות מן הפרוטקטורט (דבר שהתממש בחלקו לאחר חתומים רבים במסעה של הספינה "פנצ'ר"), וכך עשו גם הפעילים הפרטיים בתחום העלייה הבלתי ליגאלית — ד"ר קונפינו מבוולגריה, וילי פרל, הרברט מנדלר וברטולד שטורפר.

המוסד לעלייה ב' נפגע קשות בעקבות אבדן הקשר הבלתי אמצעי עם הקהילות. שליחיו ושליחי "החלוק" עזבו את שטחי הריץ ויצאו לארצות אחרות באירופה. כמו כן פסקו עבודתם העצמאית של המשרדים הארץ-ישראלים, וממונה מטעם השלטונות הגרמניים ריכו מעתה את הטיפול בהגירת יהודים. לדבר זה היתה משמעות רבה לגבי המוסד, במיוחד מפני שמעתה שוב לא יכלו היה לבחור את המועמדים לעלייה על-פי התאמתם לחיים בארץ. עניין זה היה בעל חשיבות רבה לאחד שפרצה המלחמה. הבריטים טענו, שהגרמנים ינסו להשתחל מרגלים בין העולים היהודים, או להשתמש בהם כ"גיס חמישי", בעוד משפחותיהם שנשארו בתחומי הריץ משמשות בני ערובה.⁷ מתוך שלאור העובדה שמעתה נטלו השלטונות הגרמנים לידיהם את הטיפול בעלייה שוב לא היה המוסד יכול לטעון שהוא קובע מיהם העולים ועל כן אין חשש שיסתנו בנייהם גורמים ערובים. לקושי זה נוספו עוד החמרת התנאים בשוק האניות ואבדן שתי ספינות בתוצאה ממעשה תרמית של סוככים. כל אלה חברו יחד והקשו מאוד על עבודת שליחי המוסד שנותרו באירופה.

ואם לא די בקשיים האובייקטיביים האלה, הגו באה על פעולות העלייה צרה חדשה: בקרב המנהיגות הציבורית השתוררה הסתייגות מן העלייה הבלתי ליגאלית. לאור המצב אות התודעה שנוצרה עם פרוץ המלחמה נאלצה המנהיגות הציבורית לבחון מחדש את האסטרטגיה המדינית שלה. הושם דגש חזק על שיתוף פעולה עם בריטניה, כדי לייצג לה במאמציה להביס את גרמניה. קיוו, שניצחונה של בריטניה יביא עמו, מלבד עצם הבסת היטלר והנאצים (מטרה לאומית חשובה כשלעצמה) גם לחיזוק כוח המגן של היישוב ולשיתוף מדיניות הספר הלבן. כל פגיעה בשיתוף פעולה זה עם בריטניה נראתה כבלתי רצויה ומן הראוי אפוא להסתייג מכל מעשה שיוכל לפגוע בו. אמת, העלייה הבלתי ליגאלית, מלבד היותה דרך להוצאתם של יהודים מידי הנאצים נתפסה כמכשיר למאבק בספר הלבן — אולם כיצד ניתן להבטיח שמאבק זה לא יפגע בשיתוף הפעולה של היישוב עם ממשלת בריטניה במלחמתה עם גרמניה? זו היתה הדילמה שעמדה בפני התנועה הציבורית ומכך מכלל גם המוסד לעלייה. היתה

8 תולדות-חיים של שטורפר, הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי בירושלים (להלן — אמת"י) חיק 665/AW.

9 Mitteilug 40, שם, AW/2515.

6 המכון לחינוך בעל פה, האוניברסיטה העברית בירושלים, ערות פינו גינסבורג, י בראגונסקי, עם חותר אל חוף, תל-אביב, 1969; תביתר הרחבה: עופר (לעיל, הערה 3), עמ' 219-220.

7 שם, עמ' 295.

בשנת 1938 החבס מעמדו של שטורפר בתחום ההגירה והעלייה הבלתי ליגאלית וקשריו הלבן והסתעפו. שמו נודע גם בקרב אנשי השלטון הגרמני. במרס 1939 שיבח אייכמן בקצרה את פעילותו של שטורפר במשרד ההגירה "צנטרום" (Zentrum):¹⁰ שהיה אחד המשרדים המרכזיים שעסקו בהגירת יהודים. בין שאר פעולותיו ראג משרד זה להוציא למהגרים אשרות חייר כדי להסוות את כוונותיהם. משנתגלה העניין נתעודרו המדינות שאליהן הוצאו האשרות ומנעו את כניסתם של האנשים. הדבר עורר תרעומת, על השלטונות נמתחה ביקורת, ובעיותונות המקומית והבינלאומית פרץ ויכוח בשאלת ההגירה. השלטונות הגרמניים, שכל עוד נעשה הדבר בחשאי, עודדו את ההגירה, ניצרו חוצנם מכל העניין. ראשי המשרד נעשו והמשרד נסגר כמה פעמים. בערך בתקופה זו, בנראה במרס 1939, התמנה שטורפר לעמוד בראש המשרד. האם נעשה הדבר בהתערבותם או בהמלצתם של הגרמנים? זאת אין לנו יודעים. אולם, הערתו החיובית של אייכמן על עתיד עבודת המשרד, כאשר שטורפר יעמוד בראשו, עשויה להתפרש כאילו הכיר אייכמן את האיש ונתן בו אמן. כעבור שנה, במרץ 1940, שטורפר הוא המארגן הבלעדי של ההגירה מרחבי הרייך.

ארגון ההגירה מווינה בשנת 1939 היה משימה מורכבת ביותר. משרדי הגירה צנו חדשות לבקרים, החחרות בין הסוכנים היחה פרועה ומקומות ההגירה מועטים. היה זה שדה קרב מתמיד בין הרפתקנים, נוכלים ותאבי בצע, שניצלו את ייאושם ואת תקוותיהם של היהודים כדי לגרוף כספים. היהודים נתפסו לכל שביב של הבטחה לצאת ונתנו מבטחם בכל מיני הצעות והבטחות. היה זה מתפקידה של הקהילה, באמצעות משרדו של שטורפר, לדחות את ההצעות הבלתי רציניות ולהזהיר את האנשים. אך היה קשה להשתלט על המצב, ביחוד מפני שאייכמן הפעיל לחץ ביד להגדיל את מספר היוצאים. לבנהרץ היה נתון לביקורת מתמדת של הגרמנים, שטענו כנגדו שזרם היציאה איטי מדי. ובו בזמן היה עליו למנוע מן המבקשים לצאת להיחפס להזיות שנראו בעיניו כזוהות. אין תימה, אפוא, שככל שאפשרויות הפעולה של גופים אחרים הלכו והצטמצמו — נעזר לבנהרץ יותר ויותר בשטורפר. ביולי 1939 נסגר המשרד הארצישראלי ועל ארגונים יהודיים נאסר לאסוף כספים לצורכי הגירה, שלא באמצעות המרכז ההגירה יהודים.

חיוק נוסף למעמדו קיבל שטורפר בתחשימים האתרוניים שלפני פרוץ המלחמה, כאשר הוטל עליו לפקח על תכניות ההגירה שיומו גופים שונים. בסמכותו היה לפסול תכניות, או לעצור קבוצות שעמדו לצאת ואף בהיותן בדרך. ביטוי לכך ניתן למצוא בדבריהם הנועמים של פעילי העלייה מתוגי החלוץ

10 דו"ח לבנהרץ, ארכיון "יד ושם" (להלן — איר"ש), 0-3/015, עמ' 9.

והרוויזיוניסטים.¹¹ גם מכחבו של אהוד אבריאלי, נציג המוסד לעלייה, אל שטורפר מן האחד בדצמבר 1939 יש בו כדי ללמד על מעמדו החשוב של האיש. אבריאלי ניסה לארגן קבוצה עולים באופן עצמאי בלי לקבל את רשונו של שטורפר, שאותה עת נסע בשם קהילת ווינה ללובלין כדי לברוק אח מצב אנשי הקהילה שגורשו לשם. אלא שמספר חברי הקבוצה שארגן אבריאלי גדל ב-200 ביחס למספר שתוכנן תחילה ואבריאלי נקלע לקשיים כספיים. אבריאלי נוקק בדחיפות לכסף אך כדי לקבלו מן הקהילה ומן המרכז ההגירה הוא נאלץ לפנות לשטורפר שרק באישורו ניתן היה לקבל את הכסף. יש להעיר כאן, שבספרו "פחתו שערים" מגלה אבריאלי יחס של תיעוב כלפי שטורפר, וטוען שהלה השתמש בצרת היהודים כדי להאדיר את שלטונו.¹² אבל העובדה נשאת: ללא הסכמתו של שטורפר לא ניתן היה לקבל סיוע מן הקהילה היהודית בווינה ליציאת יהודים.

הרקע הציבורי הבלתי ברור של שטורפר והחשד שעורר כנגדו ככל שהתרחבו סמכויותיו בנושא העלייה עתידים להעיב באופן קבוע על יחסם של הארגונים היהודיים כלפיו. דבר זה נכון במיוחד לגבי אנשי המוסד לעלייה ב', הגיונט, ואנשי החלוץ ובית"ר שפעלו בתחומי הרייך הגרמני. לעומתם החייחסו אל שטורפר הן ראשי הקהילה היהודית בווינה והן מנהיגות יהודי גרמניה (Reichsvertretung der Juden in Deutschland) באורח פחות ביקורתי ובארכיון הקהילה היהודית בווינה מצויים מכתבי תודה רבים לאיש, המשבחים את מאמציו והישגיו בארגון ההגירה.

בסתיו 1939 פעל שטורפר בדרך הדומה לרבי עבודתם של שאר מארגני העלייה. הוא קשר קשרים עם סוכן נסיעות יווני בשם סוקרטס אבגרינוס והלה היה אחראי להשגת הספינות, לקשירת קשרים עם סוכני נסיעות נוספים, למציאת ימאים שישיתו את הספינות ולכל הסידורים הטכניים הקשורים בהפלגה. כמו כן מינה שטורפר נציגים בארצות השונות, תפקידם היה לסייע לו בשעת סכר העולים. בבוקארשט התגורר אחיו יוסף ושטורפר נעזר בו בכל הקשור לארגון המסע במדינה זו, דבר שהיה חשוב ביותר. גיסו גולדנר שימש מעין "שגריר נודד" ונסע לסלובקיה, הונגריה, רומניה ואוסטריה. גולדנר גם שימש מקשר בין שטורפר ובין האנשים שעסקו בענייני עלייה בארצות אחרות, כגון קונפינו בבולגריה ורוברט מנדלר, מאנשי פרל, בבראטיסלבה ובבודאפשט. שטורפר החזיק בידיו את הטיפול בכל ענייני הכספים והוא שקיים את הקשרים עם המרכז ההגירה יהודים ועם הקהילה

11 א' אבריאלי, "פחתו שערים", ת"א, חש"ל"ו, עמ' 41-6, בראגינסקי (לעיל הערה 6), עמ' 161-151. דו"ח קורנפלד, נובמבר 1940, ארכיון תולדות ההגנה (להלן — אח"ה) 14/417 וכן דו"ח מפקד ה"מילוס" לועד העזרה היווני מנובמבר 1940, ש.ס.

12 אמתע"י, חיק 2515.AW.

13 ש.ס.ש.

שחופש הפעולה שלו אינו בלתי מוגבל. אייבמן ואנשיו התערבו גם בעניינים נוספים. כאשר התעוררה דאגה לבטיחות הנוסעים, בעקבות בניסת איטליה למלחמה ואי הבהירות בעניין שיט אזורי בים התיכון, החליטו הגרמנים שאין להתחשב בכך. יציאת היהודים חייבת להימשך ויהי מה.¹⁷

בל זה מעיד על האילוץ תחתם פעל שטורפר. יחד עם זאת הוא נהנה בתחומים אחרים מחופש פעולה מסוים.

בחירת האנשים ליציאה, במסגרת המגבלה הכללית שהוטלה על אזורי הרייך, היתה בידי הקהילה. בחסותה פעלה ועדה עליה הוטל להחליט מי ומי היוצאים. בוועדה השתתף בקביעות גם שטורפר. הגרמנים לא התערבו, אלא בשהיה מדובר באנשים ששחררו ממחנות הריכוז, אבל אלה היו מעטים ביותר. מתקבל על הדעת שלחצים אישיים וכן שוחד יכלו להשפיע על הגרמנים שיתערבו לטובת מישוה, אך אין לנו הוכחות לכך. הגרמנים היו מעוניינים רק כדבר אחד: יציאה מהירה ויעילה של היהודים מאוסטריה בהתאם למבססה החדשה שנקבעה, כדי להגיע למטרה העיקרית. שהיא "טיהור אוסטריה" מיהודיה.¹⁸

בידינו מספר דיווחים על ישיבותיה של ועדת הבחירה. שטורפר השתתף באמור כישיבות אך הוא יכול היה להציע לכלול ולהשמיט שמות מרשימת היוצאים כרצונו. בעדויותיהם של עולים שהגיעו כעזרתו עולה שלא מעטים זכו לקבל מקום באנייה לאחר ששילשו לכיסו של שטורפר. מאות דולרים. במציאות הקשה ששררה כאוסטריה באותו זמן שלאחר פרוץ המלחמה, כאשר גידוש ללובלין, החרמת דירות ורכוש היו מעשים של יום יום, אין פלא שהשתמשו בשוחד כדי לנסות לצאת. האם יש אמת בטענות אלה? האם השתמש שטורפר לרעה בסמכותו כדי להתעשר? אין בידינו הוכחות ברורות לכך. מצד אחד קשה לסמוך אך ורק על עדויות של עולים, עדויות שניתנו לאחר שעברו את תלאות הדרך, אך מצד שני קשה גם לדחות האשמות אלה ככחובות לחלוטין.

כל מי שעסק בארגון הגירת יהודים מתחומי הרייך היה חייב לשתף פעולה עם הרשויות הגרמניות. אי אפשר היה, כתנאים שהיו קיימים אז לפעול שלא בידיעתם וללא עזרתם. השאלה היא, באיזו מידה הבהיר שטורפר לגרמנים, שאם רצונם שימשיך בפעולתו למען האינטרסים שלהם עליהם לדאוג לכך שתהיה זו פעולה שהקהילה היהודית חוכל לתמוך בה — כי רק בדרך זו יעלה בידו להצליח. מצב זה חייב אותו לתמוך בזהירות בין שני קטבים שרק במקרה היתה להם מטרה זהה: הגרמנים היו מעוניינים בהגידת יהודים אך היה עליהם להתחשב בפעילותם של ארגונים יהודים

בווינה. שטורפר היה גם אחראי למשא-ומתן עם חברות הנסיעה המקומיות, כגון חברת הרכובה הגרמנית, כאמצעותן הועברו האנשים מן הרייך אל נמלי הים השחור. כדי שיוכל לעבוד ביעילות נזקק שטורפר לתמיכתם הן של הגרמנים והן של הגופים היהודיים בהם היה תלוי. החשוב מבין המוסדות היהודיים היה הג'וינט. ללא כספי הג'וינט לא היה שטורפר יכול להעביר ולו גם קבוצה אחת.

מה היו שיקוליהם של ארגונים יהודיים שקבעו את יחסם בלפי שטורפר? טבעי הדבר שלחוות דעתם של הארגונים היהודיים, הן בתוך הרייך והן מחוצה לו, תהיה השפעה רבה בקביעת היחס אל איש זה.

העובדה שלבנהרץ חמך בו וראה בו את איש אמונו היא כמובן חיובית במאזן זה. מאידך, העובדה שמארגני העלייה מטעם החלוץ והרוויזיוניסטים ראו בו איש שררה ועושה דברם של הגרמנים היא שלילית ביותר.

גורם אחר שהשפיע על עמדתם של הארגונים היהודיים כלפי שטורפר היה מידת עצמאותו בקביעת יערי פעילותו. האם ביכולתו לקבוע סולם עדיפויות משלו לסדר הנסיעות, או למשתתפים בהן? האם יוכל להיענות לבקשות הג'וינט, או גופים אחרים, להעריך קבוצה זו או אחרת, או שהוא תלוי לחלוטין בדרישותיהם של אייבמן והנאצים? מהי מידת הפיקוח שאפשר להפעיל עליו כדי להיות בטוחים שהכנותיו ודרכי עבודתו עומדים בביקורת (ולו מינימלית) בכל הנוגע לבטיחותם של העולים? כיצד ניתן להבטיח שהאיש לא ישתמש בכספים שיעמידו לרשותו לתועלתו הוא, שלא יעשו את המבקשים לצאת בקבעו את מחירי הכרטיסים? מובן, שבמצב העניינים ששרר אז, כשגרמניה היתה מנותקת למעשה משאר ארצות אירופה, היה צורך במידה רבה של אמון הדדי וכן בהסכמה מלאה בכל הנוגע לדרכי הפעילות. היום ברור למדי ששטורפר לא היה חופשי בהכרעותיו ובבחירת דרכי עבודתו. הוא היה תלוי לחלוטין ברצונם של הנאצים, ואלה יכלו להכתיב לו את מי הוא רשאי להוציא. הוא לא היה יכול להושיע הרבה לקבוצה שיצאה את הרייך ונתקעה בדרכה, כפי שאירע ל"קבוצת קלרובו", למשל.¹⁴

הנאצים יכלו גם להכתיב לו את קצב יציאת האנשים, למשל, אנשים ששותרו, בעקבות התערבות מבחון. נצטוו לצאת את הרייך בתוך ימים אחדים¹⁵ שטורפר נאלץ למצוא פתרון מדי. הנאצים גם קיימו ביקורי פתע במשרדו, בדקו את התבחות המשרד עם גופים בחוץ לארץ, עם הקהילה בווינה ועם אנשים שפנו אל המשרד. הם נטלו עמם את ספרי החשבונות של המשרד כדי להשוותם עם הרישומים המצויים בידיהם.¹⁶ פעולות פיקוח אלה, מלבד המחח המתמיד שעוררו, הבהירו לו כוחדי

14 דו"ח של שטורפר מיום 28.4.40, אמתעי, חיק AW/2515.

15 ראה דו"ח לבנהרץ. ארכיון יד ושם, חיק 0-3/015, עמ' 21.

16 הודעה 70 מיום 6/5/40, אמתעי, חיק AW/2515; וכן שם הודעה 26 מיום 5/6/40, שם; הודעה

59 מיום 28.4.40, שם, וכן דו"ח לבנהרץ, איו"ש, חיק 0-3/015, עמ' 19.

17 הודעה מיום 15.6.40, אמתעי, חיק AW/2515; וכן הודעה מיום 29.7.40, שם.

18 שיחה של אייבמן עם ראשי הקהילה, מרס 1941, איו"ש, חיק TR-3/1147. סיומה של משימה זו נקבע תחילה לפברואר 1940. אחר כך נדחה המועד בשנה, לפברואר 1941, ופעם שלישית — לסוף שנת 1941. אז נשתנתה מדיניות הנאצים בעניין יציאת יהודים מגבולות הרייך.

הג'וינט לשטורפר, כמחצית הראשונה של 1940, מרגימה דברים אלה ואת הבעיות שנכעו מכך.

בדצמבר 1939 סופג שטורפר מהלומה בבדה כאשר אחת האוניות שרכש, "אסטריאה", טבעה בסערה עזה בים השחור. עם האונייה ירדו לסצולות גם חשעה אנשי צוות יוונים. "אסטריאה" נועדה להוכיל קבוצה של 600 עולים שהמחינו בבראטיסלבה.²¹ לפני שטורפר ניצבה בעיה קשה: הכספים שהשקיע ברכישת ה"אסטריאה" ירדו לטמיון, עד שיקבל את דמי הביטוח יעבור זמן רב, וקבוצת העולים עומדת מוכנה לנסיעה ואין במה להסיעה. גם החזקה הקבוצה, עד שתימצא דרך להוציאה מבראטיסלבה עולה כסף רב שאינו בנמצא. מכיון שהדנובה קפאה מוקדם מן הדגיל, נאלץ שטורפר לדחות את הסשך נסיעת הקבוצה לאביב 1940. בינתיים נדע לו על אונייה גדולה יותר, שניתן יהיה להוכיל בה מספר גדול הרבה יותר של עולים ועל כן יוכל לנצלה להוצאת קבוצה נוספת של עולים מווינה שהגרמנים דרשו את יציאתם.²² אלא שלשם רכישת האונייה ומימון ההפלגה היו ררושים לו, ובמהירות, 55,000 דולר. ד"ר לבנהרץ, שנפגש עם נציגי הג'וינט כניבנה וכברדפסט (בינואר 1940), מצליח להשיג את הסכמתם העקרונית לעניין.²³ בהתאם לכך מכלכל שטורפר אח מעשיו; הוא חותם על אופציה לרכישת האונייה עד סוף חודש מרס, ומתחיל בהכנות. השגה צוות מלחים ורב תובל ותכנון פרטי המסע דרך הדנובה לים השחור ולארכי-ישראל — כל זאת עושה שטורפר בעזרתו של אבגרינוס, טוכנו (או שותפו) היווני.²⁴

אבל בסוף מרס עדיין לא הועבר הכסף מן הג'וינט ושטורפר מואג. כל העניין עשוי להיכשל אם לא יגיע הכסף בעיתו. שטורפר מריץ שורה של מכבים הוועקים לעזרה, לזהירות ולחשומת לב.²⁵ "את הכסף יש להעביר מיד בדרך טלגרפית... המצב מאוד שברירי ואם לא יפעלו בזהירות ובהחלטיות, אנו עשויים להפסיד את האניות..."; "מה יהיה גורל הנסיעה? החקשר בדחיפות עם בריסל לברר מהי סיכת הדחייה... המחירים מאמירים מיום ליום..."; "אנו כבר מצויים היום במצב בלתי אפשרי, והמצב נעשה חמור מיום ליום. אנו קוראים לעזרה ותמיכה...". מדוע לא שלח הג'וינט את הכסף שהובטח? מספר גורמים חברו יחד וחזקו אצל אנשי הג'וינט את החשר ששטורפר אינו ארם מהימן ואפשר שאינו אלא עושה דברים

מתוך לתחום שלטונם. על הקהילה היהודית כתוך הריץ היה להבהיר לגרמנים שעליהם להביא כתשבון את עמדתם של יהודים אלה, שאם לא כן לא יזכו מהם לסייע הנדרש להגירה. עמדתם של יהודים אלה היחה תלויה, בין השאר, באמון שירתשו לקהילה היהודית. לפיכך, היה זה מעניינם של הגרמנים לתמוך במנהיגות יהודית הזוכה לאמון היהדות מתוך לריץ. היום אנו יודעים עד כמה היה טווח תמרון זה מצומצם.

כדי לשמור על הקשרים עם הג'וינט, עם התנועות הציוניות ועם יהדות בריטניה יצאו מנהיגי יהדות הריץ אפשטיין, אדלשטיין, לבנהרץ ואחרים, אל מחוץ לגבולות הריץ, לפגישות עם עמיתיהם. מובן שיציאתם היחה כרוכה בקבלת היחר מן השלטונות הגרמנים.

לא אחת חייבים היו שטורפר ולבנהרץ לחחוץ על השלטונות הגרמנים ולדרוש מהם בחוקף שיענו לדרישה זו.

צד אחר בפעילותו של שטורפר מתגלה כשאינו מהסס להתלונן בפני אייכמן על חברת הדנובה הגרמנית, שעמה הוא נאלץ לעבוד בחוקף החקנות הגרמניות. החברה ניצלה את מעמדה המונופוליסטי כדי להעלות מחירים ולהערים קשיים בכל הנוגע לקביעת מועד ההפלגות.¹⁹ כן קיים קשרים עם משרד החוץ הגרמני והצליח לקבל את עזרתו לשם הארכת תוקפם של דרכונים והעברת כספים.²⁰ היה עליו לתמרן היטב ובוהילות בתחום הצר שנתר בין המדיניות הגרמנית לגבי הגירת היהודים ובין מדיניותם לגבי מעמדם של היהודים.

למרות מעמדו המיוחד אצל השלטונות הגרמנים בכל הנוגע לארגון העליה לא נהנה שטורפר מיתרונות רבים, לעומת פעילים יהודים אחרים. היה עליו לחור אחר אוניות באותו שוק יווני רל, לשתר קונסולים זרים כדי שיעניקו את חסות מדינותיהם לאוניותיו ולהיחה תלוי בכספים שיישלוחו אליו ממוסרות הסיוע היהודיים.

7. עמדה הארגונים היהודים בעולם

מה ידעו הארגונים היהודיים בחוץ-לארץ על מציאות מורכבת זאת? מה הבינו מן האינפורמציה שהגיעה אליהם על תנאי עבודתן של הקהילות היהודיות? יחסו של

19 מכתבים מן ה-11 וה-28 באוגוסט 1940 שכתב שטורפר למרכז הגירת יהודים, אמתעי, תיק AW/21511: וכן מכתב למר שוץ מאותו תאריך. שם: וכן ר"ח מפראג מיום 12.9.40, ומכתב למרכז ההגירה מיום 17.9.40, שם.

20 פרט לתומר בנושא זה המצוי בארכיון וינה יש לכך סיוע מתכתובת של צימקה, נציג משרד החוץ כפראג, לבלדין מיום 19.6.40, וכן ממכתבו של שטורפר לקונסול הכללי בברטיסלבה, 13.7.40, אמתעי, תיק AW/3140.

21 הודעה 22 מיום 2.12.39, אמתעי, תיק AW/2515; וכן Vertraulicher Aktion Notiz, מיום 25.12.39, שם.

22 הודעה 22, שם; וכן הודעות מן הימים 3.2.40, 4.2.40, 7.2.40, שם.

23 תיק 0-3/025, ד"ח לבנהרץ, איו"ש, תיק 0-3/025, עמ' 20.

24 ד"ח מסכם למחלקת מטכע חוץ, מיום 4.3.40, אמתעי, תיק AW/2515.

25 מכתב משטורפר ללבנהרץ מיום 22.3.40, שם, תיק AW/2515 וכן הודעה 45 מיום 23.3.40, שם; הודעה 46 מיום 31.3.40, שם.

שטורפר לא היתה נוחה כלל מן הפיקוח שהוטל פתאום על מעשיו. בשל כל אלה נתעכבה העברת הבספ, הוחמצה הודמנוח והעלייה נתעכבה. הג'וינט נקלע שלא בטובתו לריכ לא לו וכל עניין הרצאתן של קבוצות העולים, שבכר המחינו במקומות האיסוף, הוטל פתאום בספק.

כלום היו אנשי המוסד מעוניינים להכשיל אח שטורפר? כלום לא היה בהכשלתו משום סיכון העלייה ככלל? את המידע על שטורפר קיבלו אנשי המוסד משני מקורות: משליחי המוסד ששהו בגרמניה ובוינה בחקופה שלפני המלחמה, ואשר נפגשו עם שטורפר (ביניהם היו, למשל, פינו גינסבורג, משה אגמי ואהוד אבריאלי). ומאנשי החלוץ והתנועה הציונית ששהו עדיין בתחומי הרייך (למשל, אריך פרנק, גיאורג ישראל, משה אידלשטיין). הראשונים הכירו את המציאות לפני ששטורפר הפך להיות גורם בלעדי בענייני העלייה. הם גם הכירו את מערך הכוחות הפנימי, לפני שנקבעה חלוקת העבודה בין הגסטפו למרכז להגירת היהודים. אגמי וזכר כיצד ניסה להתמרן בין גורמים נאציים שונים ומייחס לטקטיקה זו את הצלחת מפעל עליה ב'.²⁸

למרכה הפליאה גם אנשי החלוץ שהמשיכו לפעול כתוך הרייך לא העריכו נכונה את כוחו ומעמדו של שטורפר לאחר פרוץ המלחמה והם סיפקו לאנשי המוסד אינפורמציה מטעה.²⁹

בינואר 1940 ניסחה מנהיגות יהודי גרמניה להמשיך בפעולות העלייה של אנשי המוסד לאחר שאלה נצטוו לעזוב את גבולות הרייך. לשם כך נעזרו באיש הקשר הגרמני "פון הפנר", שסייע גם לאיש המוסד פינו גינסבורג. תקוותם היתה שיעלה כידם לבצע את "התכנית הגדולה" של העלאת עולים דרך נמלי איטליה.³⁰ בדרך זו גם קיוו להשתחרר מן התלות בשטורפר ומנחבי העלייה שלו — הדנוכה והים השחור.

ידוע להם, וידיעה זו העבירו גם לפעילי המוסד בג'נבה, שבשליטה בעלייה טמון סוד ביצוע העלייה. לגרמנים לא אכפת מי המבצע, אותם מעניין רק שהיהודים יצאו. בראשית שנת 1940 נקלע שטורפר למצב קשה, אונייה ששכר טבעה, שערויית פליטי הרייך הממתינים בדומניה כתנאי חורף קשים בלי יכולת לצאת, גם היא אינה פועלת לטובתו.³¹ טענתו, המוצדקת אמנם, שהקבוצות יצאו לדרך בשעה שנערך מווינה לרגל נסיעתו ללובלין, אין בה כדי לפתור את הקשיים. אנשי ה"חלוץ" הגרמני ומנהיגי יהדות גרמניה מאמינים, שאם יעלה בירי המוסד לעזור ולהוציא את אנשיהם,

של הנאצים. בינואר 1940 נזף משרד החוץ הבריטי כנציגי הג'וינט על המיכתם בעלייה בלתי ליגאלית. בירי משרד החוץ נפל מברק ששלח קצקי (מפעילי הג'וינט באירופה) לשטורפר ולנציגי הג'וינט באירופה שישב בלונדון, ובו בקשה סיוע ל"פליטי לבנהדך" שספינתם נטרפה.²⁶ הכוונה כנראה ל"קבוצת בראטיסלבה" שארגן שטורפר, שהיחה אמורה לצאת באונייה "אסטריאה" שטבעה. בחקופה זו מרוכזים ברומניה כ-3000 פליטים יהודים המחכים לספינות שיקחום לארץ-ישראל. אלה הן קבוצות הפליטים שעתידות להגיע בספינות "זכריה" ו"הילדה" (ינואר-פברואר 1940). היאור התנאים שבהם הוסעו הפליטים בספינות נהר, בחורף קשה, עורר סערה בעיחונות הבינלאומית. הג'וינט נחבק לסייע, ואילו הכריטים פקחו עין כדי למנוע את העלייה הבלתי ליגאלית המתוכננת. בחודשים אלה חיכתה קבוצה של 1000 עולים בספינות נהר יוגוסלביות בגמל יוגוסלבי קטן בשם קלדובו. הג'וינט סייע להם בעוד הבריטים פוקחים עין שמא ימשיכו רכסם לארץ-ישראל. הג'וינט, הנתון ללחצים מצד הבריטים, קולט מדברי אנשי המוסד לעלייה ב' הד לטיעוני הכריטים בדבר מרגלים ש"הושלתו" בין העולים. גם ה"מוסד" מתכנן הפלגה לאכיב, גם אנשי הדים אחרי אוניות בשוק האוניות היווני וגם הוא סובל ממחסור כספי — מחסור שילך ויחמיר בחורף 1940. ההחלטות בין שני המתחרים היא אפוא בעיצומה. המוסד רואה בשטורפר מתחרה מויק ובלתי אמין וחושש שאם יקבל שטורפר את הכסף מן הג'וינט לא יוכל הוא להשיג את המימון לאוניותיו. המוסד, הסובל מעמדחה הדיר-ערכית של המנהיגות הציונית ביחס לעלייה ב', מוזהר גם הוא שבין העולים מצויים סוכנים שהשחילו הגרמנים. אנשי המוסד דוחים טענה זו. הם מקיימים פיקוח מדוקדק על הנוסעים באוניות, אבל מי יחקע לידם, שלא הוחדרו סוכנים נאציים עוד בשעה שהורבבו הקבוצות, לפני העלייה על האונייה?

המוסד לחץ אפוא על אנשי הג'וינט שימנעו את המיכתם משטורפר כל עוד לא נמצאה דרך להבטיח שהגרמנים לא ינצלו את אוניותיו להחדרת מרגלים.

הדרך שנמצאה היתה כדלקמן: כל הפעולות הכרוכות בעלייה, ההתקשרות עם בעלי אוניות, החימה החוזים וכו', טעונות אישורו של נציג המוסד באתונה, שם היו מופקדים הכספים שנועדו למימון. נציג המוסד באתונה, שמריה צמרת, יבדוק גם את חוזי השבירות והסכמי הנסיעה של שטורפר בטדום יחתום על העכורה הכסף.

נציגי הג'וינט עשו מה שעשו בתום לב; הם חשו אי ביטחון ביחס להעברת הכספים לשטורפר, ולכן הסכימו לתנאי הפיקוח — כדי להבטיח שהעזרה שהינתן אכן תגיע לתעודתה. אולם שמריה צמרת, כנציג המוסד, לא הסתפק בהוספת חתימתו לפי הנחיות הג'וינט. היה לו חשבון קודם עם שטורפר ועתה בא זמן הפירעון. גם דעחו של

27 וביתר הרחבה ראה עופר (לעיל, הערה 3), עמ' 239-249.

28 עדות משה אגמי, אח"ה.

29 דר"ח יחיאל, שם, חיק 14/153.

30 בשם זה נקראה חכנית להוצאתם מגרמניה של 10,000 יהודים, דרך נמל אמדן באוניות חברת "האפאג" הגרמנית: היציאה תוכננה לתודשי הקיץ או לסתיו 1939.

31 ייחכן שטורבר בפליטי האוניות "זכריה" ו"הילדה", שנחקעו בדרך.

לא יוכל שטורפר להפריע להם.³² יעקב אדלשטיין, שגם הוא הגיע לגינבה באותם ימים, העביר מסר דומה. הוא היה מלא ביקורת על מנהיגות הקהילה בווינה, לא רק על שטורפר. לדעתו, יחס הקהילה למדיניות הגרמנית אינו אלא כניעה וקבלת הדין. עמדה זו מעודדת צעדים קיצוניים אצל הגרמנים (כמו המשך הגירוש ללובלין). עמידה איתנה מול המדיניות הגרמנית עשויה למנוע הקצנה, אך לא איש כשטורפר או לבנהרץ, מתאימים לכך. לדעתו של אדלשטיין אין לתמוך בהם אלא יש לפעול באופן עצמאי. הוא מוכן למסור לידי המוסד, לצורכי עלייה, כספים שעדיין מצויים ברשות המשרד הארצישראלי בפראג, ובלבד שהמוסד יארגן את העלייה. הצלחת המוסד תחוק גם את עמדת המשרד הארצישראלי בפראג, שנחלשה לאחרונה בגלל העדר עלייה. כעקבות גישה זו, המחוקק את הדימוי השלילי של שטורפר בעיני המוסד, מתחזק יחיאלי בהתנגדותו לשיחוף פעולה עם האישי.³³

בפגישה שהוא כופה על יחיאלי בפברואר 1940 מסביר שטורפר מדוע בראי לאנשי "המוסד" לשתף פעולה עימו. הוא, שטורפר, ימשיך ויארגן את ההגירה בהתאם לדרישות הגרמנים, אך הוא מוכן להתחשב בשיקוליו ובקשותיו של המוסד בבל הנוגע לבחירת האנשים. קבוצות תלוצים מגרמניה ומפראג תקבלנה עדיפות, אבל על המוסד להבין שהוא חייב להוציא מוינה גם זקנים וחולים ומשותרדי מתנות — כתביעת הגרמנים. המוסד יוכל להיות אחראי לחלק הימי של המסע.

כן תוקף שטורפר הן פעולות שנעשו מאחורי גבו וגרמו לשערוריות שפגעו בעניין ההגירה והן את רצונו של אדלשטיין לנקוט פעולה עצמאית. מדוע מעוניין שטורפר בעבודה משותפת עם המוסד? הוא עצמו אינו מסביר זאת, אך אין ספק שהוא זקוק לעזרת המוסד בעיקר כדי לחזק את מעמדו בקרב הציבור היהודי ברייך ובקרב מנהיגותו. הדבר גם יקל עליו להשיג את הכספים הנתוצים לו. שטורפר גם היה מעוניין בעזרת המוסד בכל הקשור לנטיעה בים התיכון ולהורדה השקטה בתופי הארץ. כדי לחזק הן את מעמדו כמארגן ההגירה והן את ההגירה כמדיניות דרך הצלה. אולם השיחה בין השניים אינה מתפתחת לשיחה עבודה, אלא הופכת לדרישת חוקפני. שטורפר המשמיץ את אבריאלי ואדלשטיין מעורר את תמתו של יחיאלי, המזהירו לבל יפגע באנשי החלוץ. שטורפר מצדו קובע, ששום תבנית עלייה משטחי הרייך לא תוכל להתבצע בניגוד לרצונו. יחיאלי נחרד, אך אינו מוכן למסור לו דבר על תכניות המוסד — ואינו מוכן להבטיח לשתף עימו פעולה.

מה יכול היה המוסד להרוויח בסוף פברואר 1940 משיחוף פעולה זה? כיום, במבט לאחור, כאשר אנו יודעים שכעבור שבועות אחדים עתיד המוסד לעמוד בפני שוקת שבורה, אפשר לראות שיכלו לצמות מכך יתרונות רבים. אך לא כך נראו הדברים

32 ר"ח יחיאלי, את"ה, חיק 14/153, עמ' 20.

33 שם, עמ' 26, 27.

בפברואר 1940. בידי המוסד הייתה אופציה על אונייה תורבית גדולה, "ווטאן". בן היתר קיימת הסכמה בין המוסד ובין אדלשטיין בעניין השימוש בכספי המשרד הארצישראלי בפראג לשכירת האונייה. בעזרת אונייה זו קיוו להעלות 3000 עולים מהפרוסקטורט ומקלדובו. אדלשטיין אישר בשיחה טלפונית עם יחיאלי, שאנשי המשרד הארצישראלי בפראג רשאים לפעול באופן עצמאי בעניין העלייה. שטורפר לא יוכל להזיק, אם תהיה אפשרות ריאלי לציאה. במצב דברים זה, לשם מה יש צורך בשיחוף פעולה מפקפק עם שטורפר?

אולם מהלך העניינים בפועל היה בניגוד לציפיות יחיאלי וחבריו. האופציה על האונייה "ווטאן" לא הייתה בטוחה כפי שהניחו. הכסף מפראג התעכב. (ידו של שטורפר הייתה בכך.) ובינתיים הוציאה ממשלת תורכיה צו שאסר העברת בעלות של ספינות תורביות לזרים. הנימוק הרשמי היה המלחמה וצורכי הצבא. (ייתכן שממשלת תורביה נהגה כך בעקבות התערבות משרד החוץ הבריטי לאחר מסעה חסד המול של האונייה "זכריה", שהייתה גם היא אונייה תורכית). המוסד נכשל במאמציו וההודמנות לרכוש את "ווטאן" הוחמצה. אמנם אנשי המוסד הבינו שהכישלון נגרם בגלל נסיבות שאינן בשליטתם, אבל הייתה כלבם סינה מיוחדת לשטורפר. מה חלקם של תכסיסי ההשגחה שלו בעברת כספי פראג בכשלוך העיסקה? אילו הגיע הכסף בזמן והעיסקה הייתה נשלמת קרוב לוודאי הפעולה הייתה מתבצעת. תכסיסי ההשגחה הזכירו ליחיאלי את השיתה בבוקארשט ואת עמדתו של שטורפר או. עז כמה אחראי שטורפר לביטול עיסקת ה"וואטן"?

עמות המוסד ביחס לשטורפר, כפי שהובעה בפני אנשי הגוינס, לא הייתה יכולה להיות משותרת. מתוויה זו. הדרישה שהוצאת בספים מחשבון הכנק של שטורפר טעונה חתימתו של שמריה צמרת, הייתה במובן מסוים חשובה לעניין ה"ווטאן", חשובה באותו המטבע. אך מי שילם את הסתיר?

לפנינו סיפור כישלון של שני מבצעי עלייה — האחר של שטורפר השני של המוסד. בשני המקרים היה להכרעה באיזו טקטיקה לבחור משקל מכריע. קביעת הטקטיקה נבעה ממערבת שיקולים שעיקרם טובת העלייה, ושהיו קשורים להשקפות עולם ציוניות ולאחריות יהודית. אבל במציאות המורכבת שבה חיו היהודים תחת שלטון הרייך שקולים אלה מצביעים על תוסר הכנת המצב ועל אי יכולת לקלוט את השינויים המהירים המתחוללים במציאות. יתרה מזו, שני הכישלונות השאירו אחריהם משקע מר ורצון לחסל את החשבון עם הפעילים משני הצדדים.

ההדורים לא נחיישבו גם בפגישה נוספת שקיימו ביניהם שטורפר ויחיאלי כעבור כמה חודשים במאי 1940. הפעם היה מצבו של יחיאלי פחות טוב משהיה בפברואר. האביב הגיע ועדיין לא יצאה אף אונייה מטעם המוסד. למען האמת קשה היה לקוות שבעתיד הקרוב אכן תצא אונייה. הדיווחים מן הרייך נעשו חמורים יותר ויותר, הלחצים לשתף פעולה עם שטורפר גברו. בתנועה הציונית באמריקה נשמעת ביקורת

ההכנה, ובמשך שלושה שבועות הוכנו האוניות לנסיעה. ה"פסיפיק" וה"מילוס" היו חזקות יותר, וגם הרכב נוסעיהן היה נוח יותר להתארגנות קבוצתית. בכל אחת מן האוניות הללו היתה קבוצה מלוכדת מבחינה חברתית של צעירים — ב"פסיפיק" היו אנשי החלוץ הגרמני, וב"מילוס" אנשי ביח"ר מהפרוטקטורט. "אטלנטיק" היתה הגדולה מבין השלוש, אך חזקה פחות מהן. הצפיפות בה היתה גדולה מאוד ובין נוסעיה לא היתה קבוצה מלוכדת גדולה דיה שחיתן את הטון או תיטול לידיה את ההנהגה. המצב ב"אטלנטיק" היה קשה מן ההתחלה. הנוסעים ביקשו להעביר חלק מן העולים ל"דרויטה", אונייה רביעית שהגיעה לטולציה כדי להקל על הצפיפות והמתח, אך שטורפר סידב. האנשים ניסו לבוא במגע עם הרשויות הרומניות, כדי שיחזרו לטובתם ונימוקם היה כי על-פי החוק הכינלאומי האחריות לבטיחות הנוסעים מטלת גם על רשויות הנמל הרומני. הדבר עורר את כעסו של שטורפר שחשש, במידה רבה של צדק, שממשלת רומניה עלולה לנקוט צעדים בלתי צפויים שיביאו לביטול הנסיעה. ה"אטלנטיק" יצאה לדרך לפני שהושלמו כל ההכנות, ובבטנה רק מעט פחם, מזון ומים.

דרכן של האוניות בים לא היתה קלה. גם בשלב זה היה גורלה של "אטלנטיק" הקשה ביותר. שטורפר לא עמד בדיכורו: למרות הבטחותיו הוא לא דאג שהאוניות יוכלו להצטייד בדרך במזון, במים ובפחם. אילמלא סיועה של הקהילה היהודית באתונה, לא היו העולים יכולים להמשיך בדרכם לארץ-ישראל.³⁴ רק בגלל תושייתם של האנשים באוניות, מזג האוויר שהיטיב עמם ועזרת הקהילות היהודיות בתתנות הביניים, נסתיימה הפרשה ללא אסונות.³⁵ הקצין הבריטי שהוביל את ה"אטלנטיק" מקפריסין לחיפה, לאחר שנתפסה, מאשר בעיקר את חשיבותו של המזל בין גורמי ההצלחה.³⁶

יחד עם זה יש לזכור שגורלן של שלוש האוניות לא היה שונה בהרבה מגורלן של אוניות מעפילים אחרות; בולן סבלו מצפיפות רבה ועל כולן ריחפו סכנות. גם אוניות אחרות יצאו לדרך בשאינן מצוידות בהלכה. תנאי הזמן וההדחפות הרבה לא תמיד איפשרו להמחין עד שיצוידו בכל הדרוש למסען המסוכן.

סופן העגום של שלוש האוניות חורג מנושא מאמר זה. נזכיר בקצרה שהבריטים החליטו לנרש את העולים למאוריציוס וריכזו את עולי ה"פסיפיק" וה"מילוס" ומספר קטן מאנשי ה"אטלנטיק" על סיפונה של "פטריה" — אונייה נוסעים צרפחית שתפסו. משלא עלה בידי ראשי היישוב לסכל את החלטת הגירוש, החליטה ההגנה לחבל ב"פטריה", כדי למנוע את הפלגתה. הפעולה תואמה עם מנהיגי החלוץ

34 ראה עדויות העולים בפרשה זו, אמתעי, חיק 2515/AW; את"ה חיק 14/417; ארכיון הג'וינט, חיק 4/19.

35 דר"ח P.R.O., FO — 371/29160, 3/12/40. הקצין הבריטי שליווה את ה"אטלנטיק" לקפריסין לאחר שנתפסה טוען שחלק גדול מהצלחת הנסיעה יש לזכות לזכות המזל!

על המוסר שלא ביצע את המוטל עליו והפסיד כספים (פרשת "וואטן"). במנהיגות הציונות גברה הביקורת על העלייה הבלתי ליגאלית. לנוכח אי ההצלחה נחזקה עמדתם של מתנגדי העלייה. העדר תמיכה מספקת הוא כמובן גורם לאי הצלחה. בתנאים אלה לא נוצר הרקע לעבודה משותפת בין שטורפר למוסד.

הפגישה השנייה בין שטורפר ליחיאלי התקיימה ימים ספורים לאחר שנפתחה החזית המערבית. שטורפר הציג בפני יחיאלי את חכמתו להוציא 3500 נשים מן הדייך וביקש ממנו לחמוק בתכנית ולשתף פעולה בביצועה, בעיקר בהורדה שקטה בארץ. התנאי היה שחזרו הבסף ביון. לרובי שטורפר, אישרו המשרדים הארצישראליים שבתחומי הדייך את רשימות האנשים, נקרה שב"ב הטרידה את אנשי המוסד.

יחיאלי חלק על הרכב המשלוח. 1000 חלוצי פראג, שהמוסד התחייב עוד בינואר לקחתם, לא היו בין הנוסעים המיועדים. כמו כן לא היתה ביניהם קבוצת קלודו. שטורפר הסכים שחלוצי פראג לא היו מוכנים לעבוד עמו, ולפיכך בחר במקומם באנשים אחרים ואילו אנשי קלודו אינם באחריותו. עם זאת הסכים בעתיד להעלות את קבוצת פראג ולשקול מהי העזרה שיוכל להגיש לקבוצת קלודו. יחיאלי ראה בעמדת שטורפר דחייה של בקשותיו.

שטורפר היה מעוניין בחמיכתו הגלויה של המוסד, בעיקר כדי לחזק את עמדתו כלפי הג'וינט. מה יכל היה המוסד להרוויח מתמיכה בזו? במאי 1940 נדאה שהמוסד העדיף שלא לקחת חלק במבצע עלייה שבו מעורבות רשויות גרמניות בצורה ישירה. שטורפר החליט אפוא להעלות את אנשיו ללא סיוע המוסד.

ה. מבצע "שלוש האוניות"

למרות קשיים רבים ודחיות מרובות באוגוסט וספטמבר 1940 עלו פליטי הדייך על אוניות "חברת הדינבה הגרמנית" והגיעו לנמל הרומני טולציה. שם חיכו להם שלוש אוניות — "מילוס", "פסיפיק" ו"אטלנטיק". על סיפונה של "מילוס" עלו 700 איש, על "פסיפיק" 1000, ועל ה"אטלנטיק" — 1800 איש. אלא ששטורפר לא ריוח לג'וינט את האמת על מצבן של הספינות. במקום אוניות נוסעים מסודרות ומצוידות לנסיעה, מצאו העולים בהגיעם לטולציה שלוש ספינות לא גדולות, שטרם הוכשרו להפלגה. שעדיין לא צוידו בכל הדרוש ושצוותיהן טרם גויסו. טולציה היא עיר נמל קטנה בשפך הדינבה לים השחור, בואם של 3500 איש לעיירה השפיע קשות על המצב בה: נוצר מחסור במצרכי מזון, נתעוררו קשיים בהספקת מים, וגם עצים וחומרי בנייה לאנניות לא נמצאו בכמות מספקת. כתוצאה מכך התפתח שוק שחוד בכל החומרים שנוקקו להם להכנת האוניות. דבר זה יצר מתח רב בין העולים ומנהיגיהם ובין שטורפר ונציגיו — אחיו יוסף וגיסו גולדנר. העולים נרתמו לעבודה

כאונייה, אריק פרנק והנס ראובל. אבל בגלל טעות כחישוב כמות חומר הנפץ ובגלל מצבה הגרוע של האונייה, היחה הפגיעה תמורה הרבה יותר מן המתוכנן והאונייה טבעה במהירות כה גדולה עד ש-202 מבין הנוסעים שעליה טבעו. האסון הבכד השפיע על השלטונות שהתרככו והתירו לניצולים, באופן יוצא מן הכלל, להישאר בארץ. נוסעי ה"אטלנטיק" לא זכו ליחס זה, הם גורשו למאוריציוס ושהו שם כל חקופח המלחמה.

מסע שלוש האוניות היה האחרון שארגן שטורפר. אמנם היחה ברשותו אונייה נוספת, "רוויטה", והוא עסק בארגון קבוצת עולים אבל במרס 1941 השתנתה מדיניות הנאצים ככל הנוגע ליציאת יהודים. ל"טיהוד" אירופה מיהודיה נמצאו דרכים אחרות. באותם ימים נתהדקו הקשרים עם הערבים ועם המופתי של ירושלים — תג' אמין אל-חוסייני — עוכדה שתרמה אף היא להורדת הפתרון הארץ ישראלי מן הפרק. אכל התפחות חשובה זו חורגת מתחום מאמר זה.

6. סיכום

כיצד ניחן להעריך נכונה את מפעלו ואת הישגיו של שטורפר? למען ההגינות ההיסטורית אנו חייבים קודם כל להזכיר את העובדה שעלה בידו להציל 3500 איש מציפורני הנאצים. יש לזכור גם ששטורפר לא הקריב במעשה ההצלה שלו את חייהם של יהודים אחרים — גם זו עוכדה חשובה ביותר. בשעתו נמתחה על שטורפר ביקורת קשה בשל יחסיו עם הגרמנים. מבקריו דאו בו איש חלש אופי, פחדן ומתרפס, והדרך שכה ניהל את מגעיו עם הנאצים עוררה מורת רות ואף סלידה ממש. אבל ממרחק הזמן, נשאלת השאלה — כלום יכול היה לנהוג אחרת? כלום יכול היה לעמוד מול נציגי השלטונות הנאציים בדאש זקוף וללא פחד? האם היו הנאצים מתירים לו להמשיך כפעולותיו אלמלא שיתף עמם פעולה?

טענות אחרות שהועלו נגדו היו שלא פעם העדיף להעלות לאוניותיו אנשים שלא ענו על הקריטריונים הציוניים ושיניצל את מעמדו וכוחו לטובתו האישית. גם טענות אלה מאבדות הרבה מחשיכותן אם מעמידים כנגדן את הישגיו. והדי בראש וראשונה יש להעריך את מפעלו לאורם. כן יש לזכור, ששטורפר לא ניצל את מעמדו כדי להציל את עצמו או את משפחתו. הוא עצמו נספה באושוויץ כמרבית היהודים.

אשר ליחסו של שטורפר אל פעילים אחרים בענייני עלייה; נכון שחמיד הרגיש את מחדליהם של מתחריו ואף ניסה להבאיש את ריחם. כך עולה מרבריו על ד"ר קונפינו, על המוסד ועל הרוויזיוניסטים, ומדיווחיו. הוא תוקף בחריפות את כל העוסקים בהגירה מלבדו. הדרכ כא לידי ביטוי בהחייחוחו לתפיסת האונייה "זכריה", או לעבודתו של ד"ר קונפינו לאחר תפיסת עולי ה"ליביטאנד" (קיץ 1940) ואחרי טביעת האונייה "סלכדור" (דצמבר 1940). שמחה לאיד נשמעת מדבריו על כישלונות המוסד בעניין "קלדובר". הוא מתייחס בחשדנות רבה לאנשי ועד העזרה היווני באחונה

שסייעו לאניותיו מפני שהוא חש עצמו נפגע עקב פנייתם של ה"עולים" שלו לקבל סיוע מאחריים. הוא אינו רואה בעזרתם סימן לאחריות יהודית אלא התחרות בו. שטורפר גם מגלה אדישות-מדהימה לגודלן של אוניות שנתקעו בדרך, דוגמת ה"פנצ'ו"³⁶.

שטורפר מעולם לא חש את עצמו מנהיג האחראי לעדה. במכתביו הוא מציג עצמו כאיש עסקים, ומדגיש את היותו איש עסקים ישר. הוא חרד מאוד לשמו הטוב, וחשש שמא יוטל בו דופי. כתומר שלפנינו אין תלונה על עוול שנעשה לו או חרטה על מעשיו. באחד ממכתביו אל לבנהרץ הוא שואל מתוך תמיהה וכאב "איך הגעתי אני לחברה זו?"³⁷ — וכוונתו לחברת המנהיגים האחראים לגורל האומה.

שטורפר החל את פעילותו למען הציבור כאיש עסקים שנקרא לשליחות בידי מנהיג יהודי אוסטריה — לבנהרץ. מעולם לא חדל להיות איש עסקים. התפקיד שהוטל עליו לא העלה אותו והוא גם לא התעלה מעל עצמו. כאיש מעשה מפוכח מעריך שטורפר נכונה את סמכויותיו הגדולות בענייני מעשה, אך במקביל לא גדלה הרגשת אחריותו הציבורית והמוסדית. זו נשארה בתחום הצר של "הסוכן המבצע".

בשנת 1940 עוד ניתן היה להוציא יהודים מאירופה. לבנהרץ חשב שמווינה יצליחו לצאת שלושים אלף יהודים, שתלקם לפחות יעלו לארץ ישראל. דרישתם של הגרמנים להגדיל את מספר היוצאים והידיעות על הגירושים הראשונים משטחי הרייך לפולין יצרו אצל היהודים בגרמניה ובאוסטריה תחושה של רחיפות. ובכל זאת לא ראו הגורמים שהיו פעילים בציבוריות היהודית בעלייה ב' ובפעולות המוסד שעסק בה, פעולת הצלה הדוחקת כל שיקול אחר. העלייה הבלתי ליגאלית היחה עריין קשורה בעיניהם יותר מדי במטרות פוליטיות.

שטורפר, שפעל בחסותו ותחת פיקוחו של השלטון הנאצי, והמוסד, שפעל במסגרת המדיניות הציונית והמדיניות הבריטית, לא חשבו על עלייה ב' כמונחים של מפעל הצלה לאומי. כל אחד בגלל סיבות שונות, מתוך שיקולים שונים, ועל רקע שונה. התוצאה היחה שבצומת הדרכים ההיסטורי של שנת 1940, כאשר טרם גובשה מדיניות הפתרון הסופי, וחלק מיהודי אירופה יכלו עדיין לצאת, לא נתפסה יציאת היהודים מאירופה כדרך יחידה להצלתם.

36 האונייה "פנצ'ו" נשברה בידי הרוויזיוניסטים ויצאה לדרך לאחר עיכובים מרובים במרס 1940. המסע לא אורגן כהלכה והיא עברה תלאות רבות עד שטבעה בעלותה על שרטון ליד אחר האיים בים האגיא. היה זה בערב יום הביפוריס תש"א. אנשיה ניצלו והועברו בספינות מלחמה איטלקיות לדורום ואחר כך לדרום איטליה. ביתר הדחבה ראה: עופר (לעיל, הערה 3), עמ' 187-194.

37 אמחעי, תיק AW/2515.

האוניברסיטה העברית בירושלים

המכון ליהדות זמננו

עורך: ישראל גוטמן
מערכת: שמואל אלמוג, מנחם קאופמן
מזכיר המערכת: יחיעם וייץ

יהדות זמננו

שנתון לעיון ולמחקר

כרך א (תשמ"ד)

VI 276.5